

АТЕСТАЦІЯ СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНИХ ЕКСПЕРТІВ ЯК ЕТАП ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ У ДЕРЖАВНИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВАХ УКРАЇНИ

CERTIFICATION OF FORENSIC VETERINARY EXPERTS AS THEIR PROFESSIONAL TRAINING STAGE IN STATE SPECIALIZED EXPERT INSTITUTIONS OF UKRAINE

Яценко І.В., д.вет.н., професор,
провідний науковий співробітник лабораторії фізичних, хімічних, біологічних та ветеринарних досліджень
Національний науковий центр «Інститут судових експертиз імені Засл. професора М.С. Бокаріуса»

У роботі розглянуто питання щодо атестації судово-ветеринарних експертів та розкрито її значення у процесі підготовки кадрів у спеціалізованих експертних установах України. Стверджується, що методологічною основою технології кваліфікаційного іспиту є програми підготовки (стажування) судових експертів № 1, 2, 3 за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження». Розглядаються дві альтернативні форми проведення кваліфікаційного іспиту здобувачів кваліфікації судового експерта: в усній формі шляхом надання відповідей на питання, поставлені в екзаменаційних білетах, а також шляхом розв'язання тестових завдань. Показано, що для оцінки рівня професійної компетентності із професійно-орієнтованих питань має бути практичне завдання, пов'язане із розв'язанням запропонованої у білеті експертної ситуації.

Доведено, що альтернативою атестації фахівців, у т. ч. й лікарів ветеринарної медицини, які мають намір здобути кваліфікацію судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження», в усній формі, шляхом відповіді на питання екзаменаційного білету, є запровадження системи екзаменування шляхом виконання тестових завдань, тобто здачі інтегрованого тестового іспиту із теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи, а також професійних знань із судово-ветеринарної експертизи. Іспит проводиться у письмовій (бланковій) тестовій формі або шляхом комп'ютерного тестування з використанням інформаційних технологій. Комплект тестових завдань має обмежуватися 100 тестами, які здобувач має розв'язати протягом 180 хвилин. Аргументовано, що технологічною основою тестових іспитів є стандартизоване тестування, яке вимагає наявності чотирьох основних компонентів: банку стандартизованих тестових завдань, що будуються відповідно до мети та структури змісту іспиту; стандартизована процедура тестування; стандартизована процедура обробки і аналізу результатів.

За результатами дослідження питання щодо атестації судових експертів запропоновано внести доповнення до «Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів»

Ключові слова: судово-ветеринарна експертиза, судово-ветеринарний експерт, атестація, іспит, професійна підготовка кадрів, експертна спеціальність 18.1 Ветеринарні дослідження, прaxeологія.

The article shows the issue of forensic veterinary experts certification and reveals its importance in the process of training personnel in specialized expert institutions of Ukraine. It is claimed that the methodological basis of the qualification examination technology is the training (internship) programs of court experts No. 1, 2, 3 in expert specialty 18.1 «Veterinary research». Two alternative forms of conducting the qualification exam for those seeking the qualification of a forensic expert are considered: in oral form by providing answers to the questions asked in the examination tickets, as well as by solving test tasks. It is shown that in order to assess the level of professional competence in professionally oriented issues, there must be a practical task related to the solution of the expert situation proposed in the ticket.

It has been proven that an alternative to the attestation of specialists, including specialists in veterinary medicine, who intend to obtain the a forensic expert qualification in expert specialty 18.1 «Veterinary research», by answering questions on the examination ticket, in oral form, is the introduction of an examination system by performing test tasks, i.e. passing an integrated test exam on theoretical, organizational and procedural issues of forensic examination, as well as professional knowledge of forensic veterinary examination. The exam is conducted in a written (form) test form or by computer testing using information technologies. The set of test tasks must be limited to 100 tests, which the applicant must solve within 180 minutes. It is argued that the technological basis of test exams is standardized testing, which requires the presence of four main components: a bank of standardized test tasks, which are built according to the purpose and structure of the content of the exam; standardized testing procedure; standardized procedure for processing and analyzing results.

According to the results of the research on the issue of the certification of judicial experts, it is proposed to make additions to the «Regulations on the Central Expert Qualification Commission under the Ministry of Justice of Ukraine and the certification of judicial experts».

Key words: forensic veterinary examination, forensic veterinary expert, certification, examination, professional training, expert specialty 18.1 «Veterinary research», praxeology.

Постановка наукової проблеми. Актуальним аспектом судово-експертної діяльності в Україні є реформування базового законодавства з питань експертного забезпечення правосуддя [1, 2], а також розробка концепції розвитку цієї сфери експертної діяльності [3–5]. У зв'язку з цим, важливим фактором розвитку експертної дидактики є удосконалення професійної підготовки судових експертів [6], особливо щодо нових експертних спеціальностей, які нещодавно започатковані в системі Міністерства юстиції України, поміж них і судово-ветеринарна експертиза [7]. Це зумовлено появою нових способів вчинення та приховування правопорушень щодо тварин, зокрема, за жорстокого поводження з ними, незаконного полювання, порушення ветеринарних правил, порушення правил використання обігу об'єктів тваринного світу, порушення вимог щодо охорони та правил утримання диких тварин; порушення вимог щодо охорони видів тварин, занесених до Червоної книги України; порушення правил щодо

карантину тварин, тримання собак і котів; незаконного зайняття рибним, звірним або іншим водним добувним промислом тощо.

Вирішення зазначених питань потребує обов'язкового використання спеціальних ветеринарних знань, а також знань у сфері інших суміжних наук для встановлення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини або причини її смерті [8–10]. У зв'язку з цим, нині особливо підвищується значення належної професійної підготовки судових експертів, у т. ч. й судово-ветеринарних, у спеціалізованих державних експертних установах України, а також відбуваються процеси удосконалення організації проведення їх атестації для здобуття або підтвердження фахової кваліфікації, враховуючи активний розвиток інформаційних технологій, можливість навчання в онлайн форматі, змін умов праці та параметрів професійних комунікацій, особливо під час різних пандемій, стихійного лиха, воєнних подій тощо.

У зв'язку з цим, виокремлення особливостей атестації судових експертів, у т. ч. й судово-ветеринарних, як етап їх професійної підготовки у державних спеціалізованих експертних установах України, а також окреслення шляхів її удосконалення, зумовлює актуальність досліджуваного питання.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питанням професійної підготовки судових експертів у спеціалізованих експертних установах України приділяється належна увага в наукових працях українських та зарубіжних вчених. Так, з-поміж українських вчених: О. М. Клюєв [11] продемонстрував проблеми розвитку професійного рівня працівників судово-експертних установ Міністерства юстиції України; Е. Б. Сімакова-Єфремян та Л. М. Дереча [12] розглянули проблеми підбору наукових кадрів для здійснення судово-експертної діяльності та окреслили шляхи їх вирішення; В. І. Алексєйчук та І. В. Стародубов [13], М. В. Даньшин та О. В. Бабарицький [14] розкрили організаційні питання, виокремили проблеми та окреслили перспективи підготовки фахівців у сфері судової експертизи; О. А. Сизоненко [15] та Я. І. Мулик [16] систематизували питання організації кадрового забезпечення судово-економічної експертизи; Л. М. Головченко [17] виокремив проблемні питання підготовки та підвищення кваліфікації судових експертів в Україні; О. В. Курдес [18] аргументував необхідність започаткування інституту наставництва в системі підготовки судових експертів, надав практичні рекомендації щодо організації цього напрямку діяльності в загальній системі роботи з персоналом судово-експертних установ, а також акцентував увагу на відсутність нормативно-правового забезпечення підготовки судових експертів, що негативно впливає на якість навчання та адаптацію працівників на новому місці роботи; В. М. Бараняк [19] деталізував проблеми підготовки судових експертів у закладах вищої освіти України та розкрив шляхи їх вирішення; С. М. Попович [20] проаналізував шляхи вдосконалення професійної освіти майбутніх судових експертів, а також запропонував ідеї вирішення проблеми єдності та взаємодії освіти, науки і практики; М. Г. Щербаківський [21] розкрив дефініцію поняття «компетенція» та «компетентність» судового експерта у т. ч. й під час його професійної підготовки; О. В. Соловей [22] з'ясував особливості професійної підготовки працівників експертної служби Міністерства внутрішніх справ України та запропонував перспективні рішення і шляхи, що дозволяють більш повно й об'єктивно проводити підготовку судових експертів, яка відіграє важливу роль та позитивно відображається на ефективності й результативності під час професійної діяльності; І. А. Петрова та О. П. Снігер'єв [23] деталізували шляхи вдосконалення системи підготовки судових експертів в Україні; С. Г. Гаспарян [24] розкрила адміністративно-правові засади кадрового забезпечення судово-експертних установ України.

Питання професійної підготовки та діяльності судових експертів з-поміж зарубіжних вчених досліджували: П. С. Восканян, Е. Л. Титанян [25], S. P. McDonough, B. J. McEwen [26], M. S. Pollanen [27]; R. Munro, L. Ressel, A. Gröne, U. Hetzel, H. E. Jensen, O. Paciello, A. Kipar [28], A. Kipar, M. Aleksandersen, C. Benazzi, M. Suter [29]; J. E. Coorer, M. Coorer [30] та інші.

Отримані напрацювання як українських, так і зарубіжних вчених безумовно збагатили внесок науки у розвиток концепції професійної підготовки судових експертів. Проте проблеми підготовки судово-ветеринарних експертів за спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» з урахуванням її специфіки, до нині не досліджені, відповідно, не обговорювались на сторінках спеціальної наукової літератури. Крім того, потребують окремої аргументації питання щодо атестації судових експертів, у т. ч. й судово-ветеринарних, а також необхідна розробка шляхів удосконалення її організаційно-правових засад та методології.

Мета роботи – виокремити особливості атестації судових експертів, у т. ч. й судово-ветеринарних, як етап їх професійної підготовки, у державних спеціалізованих експертних установах України, а також окреслити шляхи її удосконалення.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження був системний підхід, зумовлений специфікою теми роботи і пов'язаний із використанням загальнонаукових і спеціально наукових методів, поміж них:

- *аналіз, синтез, аналогія* – для визначення сутності категоріального апарата щодо професійної підготовки та атестації судових експертів;
- *формально-логічний метод*, завдяки якому впорядковано алгоритм проведення атестації судово-ветеринарних експертів;
- *логіко-граматичний метод* дозволив з'ясувати етимологічний зміст поняття «атестація» судових експертів;
- *логіко-юридичний метод* дозволив застосовуватися для дослідження та роз'яснення правових норм;
- *системно-структурний метод* – для систематизації та структурування питань щодо атестації судово-ветеринарних експертів;
- *соціологічний метод* застосовано для з'ясування наявних у досліджуваній сфері проблем шляхом опитувань суддів, слідчих, дізнавачів, зоозахисників та адвокатів за розробленими анкетами;
- *статистичний метод* – для оброблення результатів анкет опитування респондентів;
- *метод моделювання* використовувався під час прогнозування та розроблення питань атестації судових експертів, у т. ч. й судово-ветеринарних, а також окреслення шляхів її удосконалення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Атестація судових експертів, у т. ч. й судово-ветеринарних, є заключним етапом їх професійної підготовки. Аналіз етимологічного змісту поняття «атестація» показав, що це сукупність дій з визначення кваліфікації кандидата та встановлення допуску до виконання конкретного виду робіт або ж сукупність дій, що включають перевірку теоретичних, технологічних і практичних знань та навичок фахівця щодо конкретного методу контролю, складання протоколу за результатами перевірки й оформлення кваліфікаційного посвідчення [31].

Атестація судових експертів, у т. ч. й судово-ветеринарних, у спеціалізованих експертних установах Міністерства юстиції України здійснюється відповідно до Закону України «Про судову експертизу» [32] (далі – профільний закон), а також «Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів» [33] (далі – Положення про ЦЕЕК), а також Порядку присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертів Міністерства юстиції України [24]. Так, посилаючись на ст. 10 профільного Закону, зазначаємо, що судово-ветеринарним експертами можуть бути особи, які володіють необхідними ветеринарними знаннями для надання висновку з досліджуваних питань, мають вищу ветеринарну освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста або магістра, пройшли відповідну підготовку у спеціалізованих експертних установах, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта із експертної спеціальності 18.1 «Ветеринарні дослідження». Отже, зауважимо, що відповідно до ст. 16 базового Закону «Про судову експертизу» [32] однією із важливих вимог до професійної діяльності судово-ветеринарних експертів, які залучаються до проведення судово-ветеринарних експертиз та / або беруть участь у розробках теоретичної та методичної бази судово-ветеринарної експертизи є їх *атестація* з метою оцінювання рівня професійної підготовки, яка включає оцінку рівня сформованості їх спеціальних ветеринарних знань, що становлять комплекс

теоретичних знань та практичних навичок; визначення відповідності кваліфікації займаній посаді та виявлення перспектив використання здібностей судового експерта; стимулювання підвищення його професійного рівня; визначення потреби у підвищенні кваліфікації та професійній підготовці. Наголошуємо, що вимоги до проходження підготовки та атестації судових експертів, як тих, що працюють у державних спеціалізованих експертних установах України, так і тих, які не працюють у них, аналогічні й будуються на недискримінаційних принципах.

Наголошуємо, що цей аспект судово-експертної діяльності нині є досить актуальним, оскільки спостерігається тенденція до збільшення кількості «приватних» судових експертів. Так, у 2022 році до державного Реєстру атестованих судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, включено одного судового експерта, якому за результатами атестації кваліфікаційною палатою Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України присвоєно кваліфікацію судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження».

Акцентуємо увагу на тому, що ч. 3 ст. 16 Закону України «Про судову експертизу» [32] містить норму, відповідно до якої, залежно від спеціалізації та рівня підготовки, працівникам державних спеціалізованих експертних установ присвоюються кваліфікація судового експерта і кваліфікаційний клас.

Інструментом підвищення якості підготовки судових експертів разом із реформуванням її змісту є вдосконалення системи атестації. Процедура проведення атестації претендентів на здобуття кваліфікації судового експерта, у т. ч. й за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження», регламентовано розділом IV Положення про ЦЕКК [33]. Так, відповідно до п. 1 розділу IV зазначеного Положення для присвоєння або підтвердження кваліфікації судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» працівники науково-дослідних установ судових експертиз (далі – *НДУСЕ*) та фахівці, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, повинні відповідати таким умовам:

- мати вищу ветеринарну освіту другого рівня за ступенем спеціаліста або магістра;
- пройти підготовку (якщо перший раз претендують на здобуття кваліфікації судового експерта) або стажування (у разі підтвердження кваліфікації судового експерта в черговий раз);
- знати теоретичні, організаційні та процесуальні питання судової експертизи;
- знати методичні положення судово-ветеринарної експертизи та практику їх застосування.

Зазначимо, що після закінчення повного курсу підготовки чи стажування здобувача, відповідно до вимог п. 9 розділу III Положення про ЦЕКК [33], безпосередньо НДУСЕ до Центральної експертно-кваліфікаційної комісії подаються такі документи:

1) заява про допуск до проходження атестації в друкованому вигляді, форму якої подано у додатку 1 до Положення про ЦЕКК [33];

2) копія свідоцтва НДУСЕ про наявність ліцензії на здійснення освітньої діяльності у галузі підвищення кваліфікації, про проходження підготовки (стажування) з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи;

3) відгук НДУСЕ про проходження фахівцем підготовки (стажування), який містить інформацію стосовно результатів рецензування та характеристику фахівця;

4) копія диплома про вищу ветеринарну освіту другого рівня за ступенем магістра з додатком до нього (за наявності також подаються копії дипломів за іншими рівнями вищої освіти з додатками до них) (у разі присвоєння кваліфікації судового експерта);

5) акт відповідності робочого місця за результатами перевірки, проведеної міжрегіональним управлінням Міністерства юстиції України, або акт планової перевірки діяльності судового експерта (для фахівців, які не є працівниками НДУСЕ), який містить інформацію про відповідність робочого місця вимогам, передбаченим Інструкцією про особливості здійснення судово-експертної діяльності судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, з дня складання якого пройшло не більше 12 місяців (як у разі присвоєння, так і підтвердження кваліфікації судового експерта з відповідної експертної спеціальності);

6) відомості про відсутність судимості як витяг з інформаційно-аналітичної системи «Облік відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності та наявності судимості», з дня отримання якого пройшло не більше трьох місяців;

7) дві фотокартки розміром 3 × 4 см;

8) копія свідоцтва Інституту права та післядипломної освіти Міністерства юстиції України або НДУСЕ, яка має відповідну ліцензію на здійснення освітньої діяльності у галузі підвищення кваліфікації, про проходження підготовки чи стажування з теоретичних, організаційних і процесуальних питань, що передбачено п. 10 розділу III Положення про ЦЕКК [33]. Для проходження атестації копія зазначеного свідоцтва може бути пред'явлена фахівцем протягом двох років. Наголосимо, що нині така підготовка судово-ветеринарних експертів здійснюється лише у Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», у якому вперше в Україні відкрито цю нову експертну спеціальність та має ліцензію на здійснення освітньої діяльності у галузі підвищення кваліфікації [35, с. 108].

ЦЕКК розглядає надіслані заяви протягом 30 календарних днів, а у разі неможливості вирішення порушеного в заяві питання у зазначений термін строк розгляду заяви може бути продовжений до 45 календарних днів.

Зауважимо, що бувають випадки, коли експертна спеціальність не співпадає з фаховою спеціальністю особи, яка претендує на здобуття кваліфікації судового експерта. У такому разі, відповідно до п. 2 Положення про ЦЕКК [33], під час вирішення кваліфікаційною палатою ЦЕКК питання щодо відповідності вищої освіти експертній спеціальності 18.1 «Ветеринарні дослідження», за якою фахівець має намір отримати кваліфікацію судового експерта, враховується навчальний час з відповідних дисциплін (компонент), зазначених у додатку до диплома про вищу освіту. Аргументовано стверджуємо, що атестуватися для отримання або підтвердження кваліфікації судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» може фахівець, котрий повинен мати виключно вищу ветеринарну освіту, кваліфікацію лікаря ветеринарної медицини ступеня вищої освіти магістр або спеціаліст, галузі знань 21 «Ветеринарна медицина», спеціальності 211 «Ветеринарна медицина». Переконані, що фахівці, які мають диплом про іншу вищу освіту, крім ветеринарної, наприклад, медичну, біологічну чи фармацевтичну тощо, претендувати на отримання кваліфікації судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» не можуть, що обґрунтовується відсутністю у них базових спеціальних ветеринарних знань у галузі ветеринарної медицини.

Навчальними дисциплінами (компонентами), що формують фахові компетентності лікаря ветеринарної медицини є: анатомія свійських тварин, біохімія тварин; цитологія, гістологія і ембріологія; хімія, фізіологія тварин, ветеринарна радіобіологія, судова ветеринарна медицина, ветеринарне законодавство України, ветеринарна гігієна та санітарія, ветеринарна мікробіологія, ветеринарна імунологія, ветеринарна вірусологія, біотехнологія у ветеринарній медицині, патологічна фізіологія; акушер-

ство, гінекологія та біотехнологія відтворення тварин; ветеринарна репродуктологія, ветеринарно-санітарна експертиза, безпечність та якість харчових продуктів, епізоотологія та інфекційні хвороби, спеціальна епізоотологія, методи клінічної лабораторної діагностики хвороб тварин, загальна та спеціальна хірургія, видові хірургічні хвороби, оперативна хірургія з топографічною анатомією та анестезіологією, паразитологія та інвазійні хвороби, глобальна паразитологія, патологічна анатомія і розтин, внутрішні хвороби тварин, ветеринарна фармакологія, ветеринарна токсикологія, ветеринарна клінічна біохімія, клінічна діагностика хвороб тварин, спеціальна пропедевтика, організація та економіка ветеринарної справи, ветеринарна екологія, годівля тварин, прикладна екологія, лікарські та отруйні рослини, професійна етика, ветеринарна генетика з основами розведення тварин, менеджмент та маркетинг у ветеринарній медицині, тестовий державний екзаменаційний іспит з незаразної патології, тестовий державний екзаменаційний іспит із заразної патології. Загальна кількість кредитів Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи становить 360. Як показує багаторічна практика, такого обсягу часу достатньо, щоб сформувати фахові компетентності та забезпечити програмні результати навчання.

Відповідно до п. 3 Положення про ЦЕКК [33] кваліфікація судового експерта фахівцем НДУСЕ присвоюється згідно із Переліком видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцем НДУСЕ. Так, у згаданому переліку за номером 40 для експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцем, які є працівниками державних спеціалізованих установ та за номером 26 для експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцем, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, є «Ветеринарна експертиза», з індексом експертної спеціальності 18.1 «Ветеринарні дослідження».

Наголошуємо, що відповідно до п. 4 Положення про ЦЕКК [33] атестація претендентів, котрі мають намір отримати кваліфікацію судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» нині здійснюється шляхом проведення *кваліфікаційного іспиту* кваліфікаційною палатою Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України.

Акцентуємо увагу на тому, що відповідно до ч. 2 ст. 17 Закону України «Про судову експертизу» [32] до складу експертно-кваліфікаційних комісій входять найбільш досвідчені фахівці та науковці, які мають кваліфікацію судового експерта, а також стаж практичної роботи за спеціальністю не менше п'яти років. Під час атестації здобувача кваліфікації судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» серед членів кваліфікаційної комісії має бути не менше двох фахівців зазначеної експертної спеціальності й того класу, з якого комісія проводить атестацію, присвоює кваліфікацію судового експерта або кваліфікаційний клас, а також має бути фахівець з процесуальних питань судової експертизи. Наразі судово-ветеринарні експерти, які є членами кваліфікаційної палати ЦЕКК при Міністерстві юстиції України, є співробітниками Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса».

Підкреслюємо, що у п. 5 розділі IV Положення про ЦЕКК [33] міститься інформація про підстави для відмовлення у присвоєнні чи підтвердженні кваліфікації судового експерта особі, яка має намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта, з-поміж них такі:

- 1) визнання її в установленому законодавством порядку недієздатною;
- 2) наявності судимості;
- 3) накладання адміністративного стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплі-

нарного стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта (протягом року з дня прийняття відповідного рішення);

4) відсутності відповідної вищої освіти;

5) нескладення кваліфікаційного іспиту.

Пропонуємо доповнити аналізований п. 5 розділу IV Положення про ЦЕКК [33] таким: «6) за інших обставин, визначених законодавством України, що не дозволяють здійснення особою судово-експертної діяльності».

Також слід констатувати, що відповідно до п. 6 розділу IV Положення про ЦЕКК [33] кваліфікаційний іспит проводиться в *усній формі* шляхом надання відповідей на питання, що поставлені в *екзаменаційних білетах*, які затверджені головою ЦЕКК. Екзаменаційні білети для перевірки знань з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи формуються за програмою підготовки судових експертів і складаються з двох питань. Такими питаннями можуть бути наступні:

- поняття судової експертизи та значення судової експертизи як засобу доказування;
- предмет і об'єкт судової експертизи та завдання, що вирішуються за допомогою неї;
- нормативно-правові акти, що регулюють судово-експертну діяльність в Україні;
- методи судової експертизи та експертні методики;
- стадії експертного дослідження;
- класифікація судових експертиз;
- судовий експерт, його права та обов'язки;
- процесуальний статус судового експерта і спеціаліста;
- юридична відповідальність судового експерта;
- підстави для проведення судової експертизи, порядки її призначення та проведення;
- структура та зміст висновку судового експерта, висновку експертного дослідження та повідомлення про неможливість надання висновку.

Наведемо приклад структури такого екзаменаційного білета:

«БІЛЕТ № 1

1. Процесуальний статус судового експерта і спеціаліста.

2. Структура висновку судового експерта».

Відповідно до абз. 4 п. 6 Положення про ЦЕКК [33] екзаменаційні білети для перевірки знань з відповідних експертних спеціальностей формуються за програмами підготовки № 1, 2, 3 [36]. Так, програми підготовки судових експертів за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» включають такі теми:

- організаційно-правові засади судово-ветеринарної експертизи в Україні;
- загальна судово-ветеринарна танатологія;
- загальна судово-ветеринарна травматологія;
- судово-ветеринарна експертиза живих тварин;
- судово-ветеринарна експертиза та смерті від дії механічних чинників;
- судово-ветеринарна експертиза та смерті від дії вогнепальних ушкоджень;
- судово-ветеринарна експертиза ушкоджень, що виникають від дії на організм тварин деяких патогенних фізичних чинників (крайніх температур, електрики, променевої енергії, різко зміненого барометричного тиску);
- судово-ветеринарна експертиза за асфіксії;
- судово-ветеринарна експертиза ушкоджень та смерті за отруєнь;
- судово-ветеринарна експертиза у разі захворювань і загибелі тварин за порушення їх годівлі, утримання, режиму експлуатації та жорстокого поводження;
- комплексна судова ветеринарно-біологічна експертиза об'єктів тваринного походження;
- судово-ветеринарна експертиза за дефектів надання ветеринарної допомоги та організації ветеринарно-санітарних заходів.

Таким чином, зазначене коло тем охоплює всі основні розділи судової ветеринарної медицини, отже, потребує від здобувачів кваліфікації судового експерта досконалого їх знання.

Відповідно до абзацу 4 п. 6 розділу IV Положення про ЦЕКК [33] екзаменаційні білети для перевірки знань з відповідних експертних спеціальностей, у т. ч. й експертної спеціальності 18.1 «Ветеринарні дослідження», складаються із трьох питань, що охоплюють різні теми програм підготовки судових експертів [36]. Приведемо приклад структури такого екзаменаційного білета:

«БІЛЕТ № 1

1. Первинні посмертні зміни. Констатація факту смерті тварини.

2. Методи та техніка розтину трупів тварин (ізоляваного видалення органів, повної евісцерації та часткової евісцерації).

3. Судово-ветеринарна експертиза тварини, смерть якої настала від ураження електричним струмом (макро- і мікроскопічні зміни).

БІЛЕТ № 2

1. Судово-ветеринарна експертиза у випадках раптової смерті. Причини, що спричиняють раптову смерть тварини.

2. Особливості судово-ветеринарного дослідження розчленованих і скелетованих трупів тварин.

3. Судово-ветеринарне дослідження трупа за справжнього утоплення. Діатомовий аналіз. Гістологічне дослідження внутрішніх органів. Макроскопічні й гістологічні ознаки утоплення».

Автор цієї наукової роботи вважає, що в екзаменаційних білетах третє питання необхідно замінити на практичне завдання, пов'язане із розв'язанням запропонованої у екзаменаційному білеті експертної ситуації. Це урізноманітнить характер екзаменаційних завдань, а також допоможе виявити рівень професійного логічного мислення у здобувачів та судових експертів, котрі будуть підтверджувати свою кваліфікацію.

Наведемо приклад можливої експертної ситуації: «Громадянин Д., перебуваючи у нетверезому стані, 4 жовтня 2022 р., поводяться жорстоко із собакою за кличкою «Лесі», наніс їй ушкодження кухонним ножом у вигляді травматичної ампутації правої вушної раковини та верхівки носа. Власник тварини звернувся у клініку ветеринарної медицини. Тварині виконані такі маніпуляції: зупинено кровотечу; рани оброблено протимікробним засобом; накладено тиснучі, «пращевидні» пов'язки на ділянку правої вушної раковини, а також на рану носа. Дані огляду 4 жовтня 2022 р.: права вушна раковина відсутня, її ампутація відбулася на рівні основи органа; краї рани рівні, неосаднені» кінці – гострі; вона зяєє; форма – овальна; ясно кровоточить. Дефект м'яких тканин передньої частини спинки носа неправильно-трикутної форми з нерівними крупнофестончастими краями, розмірами 1,0×0,5 см, верхівка носа відсутня. У верхньому куті дефекту, на 0,5 см виступає хрящова частина спинки носа, краї ранової поверхні припухлі, дещо набряклі, червонувато-синюшного кольори. Рана слабо кровоточива.

Дані огляду 30 жовтня 2023 р.: дефект правої вушної раковини з рівними краями, вушна раковина відсутня. Дефект м'яких тканин передньої частини спинки носа неправильно трикутної форми з нерівними крупнофестончастими краями, розмірами 1,0×0,5 см, верхівка носа відсутня. У верхньому куті дефекта носа, на 0,5 см виступає його хрящова частина, краї ранової поверхні припухлі, дещо набряклі, червонувато-синюшного кольору. Грануляція «млява», слабо кровоточива. На рентгенограмах у бічній та сагітальній проєкціях переломів кісток не виявлено. Повторний огляд 15 листопада 2022 р.: права вушна раковина відсутня, її ампутація відбулася на рівні основи органа; краї дефекту рівні. Верхівка носа відсутня,

краї дефекту нерівні, рубцево-деформовані, втягнуті, синюшно-рожеві. Носове дихання не порушене.

Завданням є, встановити: 1) які діагностичні дослідження необхідно провести для встановлення судово-ветеринарного діагнозу; 2) який характер наявного ушкодження (ушкоджень)? 3) яка давність заподіяння ушкоджень з урахуванням морфологічних ознак загоснення? 4) яким є механізм утворення ушкоджень та яким травмуючим предметом вони могли бути завдані? 5) яка тяжкість шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, із зазначенням кваліфікуючої ознаки, відповідно до «Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації)» [37]».

У цій ситуації відповідь має бути такою: «Для встановлення судово-ветеринарного діагнозу підекспертній собаці необхідно провести такі дослідження: клінічний судово-ветеринарний огляд, рентгенологічні дослідження. Характер наявних ушкоджень: травматична ампутація правої вушної раковини та травматична ампутація верхівки носа. Давність заподіяння ушкоджень: виявлені ушкодження могли бути заподіяні у строк, зазначений у виписці із амбулаторної картки тварини. Механізмом утворення ушкоджень є розривання, яке могло бути заподіяне предметом з гострим лезом. Тілесні ушкодження, заподіяні собаці за кличкою «Лесі», кваліфікуються відповідно до Правил судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації), як тяжкі тілесні ушкодження за критерієм знівечення екстер'єру».

У процедурі атестації судових експертів важливим етапом є підготовка до відповіді на питання екзаменаційного білета. Наголошуємо, що відповідно до абз. 5 і 6 п. 6 розділу IV Положення про ЦЕКК [33] фахівці, які отримали екзаменаційні білети, готуються до складання іспиту упродовж 60 хвилин і не мають права самостійно залишити приміщення, у якому складають кваліфікаційний іспит, до його закінчення, за винятком випадків, що унеможливають подальше його складання (погіршення самопочуття тощо). У цей час, а також під час складання кваліфікаційного іспиту забороняється використання фахівцями будь-яких джерел інформації, засобів зв'язку та допомоги сторонніх осіб. Пропонуємо доповнити абзац 5 п. 6 розділу IV даними такого змісту: «Вхід до аудиторії, у якій відбувається процес атестації має бути заборонений для сторонніх осіб (у тому числі представників експертної установи, що не беруть участі у процедурі атестації). Атестація здобувачів проводиться за умови суворого дотримання проти-епідемічних вимог».

Зміна змісту та методів, а також упровадження нових форм організації підготовки чи стажування здобувачів кваліфікації судового експерта істотно змінюють і підходи до їх атестації. Зауважимо, що останнім часом у зв'язку із пандемією та воєнними подіями в Україні крім офлайн-форми, запроваджується і онлайн форма підготовки, стажування, підвищення кваліфікації та атестації. Природно, що пошук іде в напрямку забезпечення оптимальної організації та моніторингу якості знань і умінь здобувачів кваліфікації судового експерта, а також судових експертів, котрі мають намір підтвердити свою кваліфікацію. Так, у цьому контексті, М. В. Даньшин та О. В. Бабарицький [14] пропонують уніфікувати й оптимізувати процес підготовки та навчання судового експерта, з чим ми повністю погоджуємось.

Переконані, що альтернативою атестації фахівців, у т. ч. й лікарів ветеринарної медицини, які мають намір здобути кваліфікацію судового експерта, в усній формі шляхом відповіді на питання екзаменаційного білету, є запровадження системи екзаменування шляхом виконання **істотних завдань**, тобто задачі інтегрованого тестового іспиту щодо перевірки знань здобувачів кваліфікації судового експерта.

Слід зазначити, що тестування, як інструмент вимірювання (психометрії), використовується у зарубіжних країнах і там накопичено значний досвід їх використання в різних сферах людської діяльності, включаючи і судову експертизу. Проте, як показує аналіз підходів щодо оцінювання в умовах впровадження тестового контролю знань є одним з найбільш дискусійних. Проте передбачаємо, що атестація здобувачів кваліфікації судового експерта у вигляді тестового кваліфікаційного іспиту з часом набуде свого поширення. Сутність цього методу полягає у визначенні завдань чи запитань, на які подані альтернативні відповіді. Тестовий іспит може здійснюватися комп'ютерним і письмовим способами.

Перевагами атестації у вигляді тестування є можливість перевірити знання здобувача відразу з багатьох тем обраної експертної спеціальності, проте у разі усної відповіді на питання, поставлені у екзаменаційному білеті, можна з'ясувати рівень знань що найбільше за трьома темами програм підготовки. Крім того, виключається можливість надання суб'єктивної оцінки знанням здобувачів, що можливе під час усного іспиту. Ще однією найбільш важливих переваг тестового іспиту вважаємо високу ступінь об'єктивності оцінювання рівня знань, оскільки надається можливість точного підрахунку правильних і помилкових відповідей.

Тестовий іспит, за нашою позицією, має проводитись у два етапи: на першому етапі оцінюється рівень професійної компетентності із теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи, на другому – оцінюються рівень професійної компетентності із професійно-орієнтованих питань судово-ветеринарної експертизи. Другий етап безпосередньо слідує за першим і відбувається протягом одного робочого дня. Іспит проводиться у письмовій (бланковій) тестовій формі або шляхом комп'ютерного тестування з використанням інформацій-

них технологій, коли відповіді здобувачів відображаються й депонуються безпосередньо на центральному сервері Міністерства юстиції України.

Методологічною основою технології тестового іспиту є програми підготовки (стажування) судових експертів: № 1, 2, 3 [36] за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження», які розроблені за безпосередньої участі автора цієї публікації. Технологічною основою тестових іспитів є стандартизоване тестування, яке вимагає наявності чотирьох основних компонентів:

- банку стандартизованих тестових завдань;
- тестів, що будуються відповідно до мети та структури змісту іспиту;
- стандартизованої процедури тестування;
- стандартизованої процедури оброблення і аналізу результатів.

Для проведення тестових іспитів, як засобу діагностики якості підготовки фахівців для судово-експертної діяльності Міністерству юстиції України, необхідно розробити програмно-технічний комплекс підтримки технології стандартизованого тестування. Робота цього комплексу має здійснюватись у вигляді замкненого технологічного циклу, належне дотримання якого гарантуватиме формування якісного тесту та використання результатів тестування для вдосконалення атестаційного процесу.

Розглянемо структуру тестових завдань. Основою завдання з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи є твердження (основа тесту). Завданням здобувача, який атестується є вибір правильної відповіді: «вірно» чи «невірно» (табл. 1).

Вважаємо достатнім для оцінювання теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи під час здачі здобувачами кваліфікаційного іспиту 25 тестів.

Завдання для оцінювання рівня професійної компетентності із професійно орієнтованих питань судово-вете-

Таблиця 1

Приклад тестових завдань з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи під час здачі кваліфікаційного іспиту

Перелік тверджень	Вибрати відповідь (вірно або невірно)	Правильна відповідь
1. Первинною судовою експертизою є така експертиза, коли об'єкт досліджується вперше.	Вірно невірно	Відповідно до пункту 1.2.14 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень. Затверджена Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5), – первинною є експертиза, коли об'єкт досліджується вперше.
2. У випадку невиконання клопотань судового експерта щодо надання додаткових матеріалів протягом 45 календарних днів з дня направлення клопотання в порядку, передбаченому чинним законодавством, матеріали справи повертаються органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), із зазначенням мотивованих причин неможливості її проведення.	Вірно невірно	Відповідно до пункту 1.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень. Затверджена Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5), – у випадку невиконання клопотань судово-ветеринарного експерта щодо надання додаткових матеріалів ... протягом 45 календарних днів з дня направлення клопотання в порядку, передбаченому чинним законодавством, матеріали справи повертаються органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), із зазначенням мотивованих причин неможливості її проведення.
3. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу.	Вірно невірно	Відповідно до пункту 2.2. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень. Затверджена Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5), – якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта).

ринарної експертизи складаються з трьох частин: перша частина передбачає обрання однієї відповіді «вірно» чи «невірно» (табл. 2), друга – обрання одного ключа із запропонованих п'яти альтернатив (табл. 3) та третя, що передбачає вирішення ситуаційних завдань (табл. 4).

Вважаємо достатнім для оцінювання професійної компетентності із професійно орієнтованих питань судово-ветеринарної експертизи (частина 1) під час здачі кваліфікаційного іспиту 25 тестів.

Кожне тестове завдання, у свою чергу, складається із основи тесту (питання) та п'яти альтернатив: чотирьох дистракторів – неправильних, але правдоподібних відповідей та одного ключа – правильної відповіді (табл. 3).

Вважаємо достатнім для оцінювання професійної компетентності фахівців із професійно орієнтованих питань судово-ветеринарної експертизи (частина 2) під час здачі кваліфікаційного іспиту 25 тестів.

Частина 3 тестових завдань для оцінювання рівня професійної компетентності із професійно орієнтованих питань судово-ветеринарної експертизи під час здачі фахівцями кваліфікаційного іспиту складається із ситуаційних завдань. Особливістю тестових завдань третьої частини є те, що кожне тестове завдання включає загальну умову тесту (експертну ситуацію) та три підумови, які деталізують умову (табл. 4). Кожна підумова містить чотири альтернативи: три дистрактори – неправильні, але правдоподібні відповіді та один ключ – правильну відповідь.

Вважаємо, що достатнім буде для оцінювання професійної компетентності із професійно орієнтованих питань судово-ветеринарної експертизи (частина 3) під час здачі кваліфікаційного іспиту 25 тестів.

Під час проведення будь-якої процедури, у т.ч. й атестації, важливе значення має чітке окреслення кола прав,

обов'язків та заборон для здобувачів кваліфікації судового експерта. Аналіз розділу IV Положення про ЦЕКК [33] показав, що зазначений правовий статус здобувачів кваліфікації судового експерта у цьому підзаконному нормативно-правовому акті не виокремлений. У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне доповнити розділ IV Положення про ЦЕКК новими пунктами такого змісту:

«4. Особа, яка має намір отримати чи підтвердити кваліфікацію судового експерта має право на:

1) доступ до інформації про програми підготовки, строки та порядок проведення атестації, час і місце проведення атестації, використання технічних пристроїв, необхідних для здійснення контролю за проведенням атестації, порядок визначення, спосіб та час офіційного оголошення результатів атестації;

2) проходження атестації в ЦЕКК при Міністерстві юстиції України;

3) ввічливе та неупереджене ставлення до себе з боку осіб, відповідальних за організацію та проведення атестації;

4) безпечні умови під час проходження атестації;

5) оскарження процедури проведення та результатів атестації (апеляцію).

5. Особа, яка має намір отримати чи підтвердити кваліфікацію судового експерта атестації зобов'язана:

1) ознайомитися з порядком проведення атестації, дотримуватися його вимог;

2) своєчасно прибути до експертної установи, де буде проводитися атестація і мати при собі документ, що засвідчує особу претендента на здобуття кваліфікації судового експерта;

3) ввічливо ставитися до членів кваліфікаційної палати Центральної експертно-кваліфікаційної комісії;

Таблиця 2

Приклад тестових завдань для оцінювання рівня професійної компетентності фахівців із професійно орієнтованих питань судово-ветеринарної експертизи (частина 1) під час здачі кваліфікаційного іспиту

Перелік тверджень	Вибрати відповідь (вірно або невірно)	Правильна відповідь
1. Проникаючими ушкодженнями в черепну порожнину необхідно вважати ушкодження лише кісток мозкової порожнини черепа, без ушкодження твердої мозкової оболонки.	вірно Невірно	Проникаючими ушкодженнями в черепну порожнину необхідно вважати такі, які на своєму шляху руйнують кістки, що утворюють мозкову порожнину черепа, а також тверду мозкову оболонку. Ушкодження лише кісток мозкової порожнини черепа, без ушкодження твердої мозкової оболонки, не є проникаючим. <i>(Джерело: Парилівський О. І., Яценко І. В., Дегтярьов М. О., Богатирьова А. М. Судово-ветеринарні критерії ушкоджень, що проникають у порожнини тіла тварини. European scientific discussions. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. Potere della ragione Editore. Rome, Italy. 2020. Pp. 27–42. URL: https://sciconf.com.ua/ii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-europeanscientific-discussions-26-28-dekabrya-2020-goda-rim-italiya-arhiv/.)</i>
2. У разі дії гострих предметів типовими ушкодження тіла є синці та забої.	вірно Невірно	У разі дії гострих предметів типовими ушкодження тіла є ушкодження у вигляді ран. <i>(Джерело: Зон Г. А., Івановська Л. Б. Судово-ветеринарна травматологія навчальний посібник. Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1», 2015. 81 с.)</i>
3. Відсутність сполучнотканинних перетинок у рановому каналі може свідчити про те, що така рана спричинена дією тупого предмета з обмеженою поверхнею.	вірно Невірно	Відсутність сполучнотканинних перетинок у рані може свідчити про те, що така рана заподіяна дією гострого предмета. <i>(Джерело: Зон Г. А., Івановська Л. Б. Судово-ветеринарна травматологія навчальний посібник. Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1», 2015. 81 с.)</i>

Приклад тестових завдань для оцінювання рівня професійної компетентності фахівців із професійно орієнтованих питань судово-ветеринарної експертизи (частина 2) під час здачі кваліфікаційного іспиту

Основи тестових завдань	Альтернативи
1. Що може бути причиною смерті у разі отруєння метгемоглобінутворюючими отрутами?	Варіант відповіді № 1 Гемічна гіпоксія (Джерело: <i>Ветеринарна токсикологія / О. А. Малинин, Г. А. Хмельницький, А. Т. Куцан. Корсунь-Шевченковский: ЧП Майдаченко, 2002. 464 с.</i>)
	варіант відповіді № 2 Параліч дихального центру.
	варіант відповіді № 3 Параліч центру травлення.
	варіант відповіді № 4: Стронгуляційна асфіксія.
	варіант відповіді № 5: Гідронефроз.
2. Як називається ушкодження внутрішнього органа, яке має вигляд субкапсулярного крововиливу без порушення цілісності паренхіми та капсули органа?	Варіант відповіді № 1 Забій (Джерело: <i>Зон Г. А., Івановська Л. Б. Судово-ветеринарна травматологія: навчальний посібник. Суми: ВВП «Мрія-1»: видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1», 2015. 81 с.</i>)
	варіант відповіді № 2: Тріщина.
	варіант відповіді № 3: Надрив.
	варіант відповіді № 4: Розрив.
	варіант відповіді № 5: Відрив.
3. В якій послідовності відбувається перебіг термінальних станів тварини?	Варіант відповіді № 1 Передагонія, агонія, клінічна смерть, біологічна смерть (Джерело: <i>Судово-ветеринарна танатологія / Я. К. Сердюков, С. Є. Гаркуша, І. В. Яценко, Н. М. Богатко. Київ, 2017. 75 с.</i>)
	варіант відповіді № 2: Передагонія, клінічна смерть, біологічна смерть, агонія.
	варіант відповіді № 3: Агонія, клінічна смерть, біологічна смерть.
	варіант відповіді № 4: Зупинка серця, зупинка дихання, припинення діяльності ЦНС.
	варіант відповіді № 5: Припинення діяльності ЦНС, роботи ендокринних залоз, клінічна смерть, агонія.
	варіант відповіді № 5: Легкого із скороминущими наслідками.

4) виконувати вказівки та вимоги осіб, відповідальних за організацію та проведення атестації;

5) після завершення часу, відведеного для підготовки до складання іспиту, надати відповіді на питання, поставлені в екзаменаційному білеті.

6. Особі, яка має намір отримати чи підтвердити кваліфікацію судового експерта під час атестації забороняється:

1) використовувати в експертній установі засоби зв'язку, пристрої зчитування, обробки, збереження та відтворення інформації;

2) протягом часу, відведеного для підготовки до складання іспиту:

– заважати іншим особам, які проходять атестацію;

– спілкуватися в будь-якій формі з іншими учасниками атестації час підготовки до складання іспиту;

– користуватися будь-якими джерелами інформації для отримання відповіді на питання, поставлені в екзаменаційному білеті;

– мати при собі засоби зв'язку, пристрої зчитування, обробки, збереження та відтворення інформації, а також окремі елементи, які можуть бути складовими частинами відповідних технічних засобів чи пристроїв, друковані або

рукописні матеріали, інші засоби, предмети, прилади, що не передбачені процедурою атестації (крім дозволених виробів медичного призначення, про наявність яких учасник атестації повинен повідомити членам кваліфікаційної палати Центральної експертно-кваліфікаційної комісії до початку виконання роботи).

У разі порушення вимог, передбачених Положення про ЦЕКК [33], учасник атестації за вимогою осіб, відповідальних за її організацію та проведення, має залишити експертну установу, в якій проходить атестація».

Відзначимо, що чинне законодавство України дозволяє складати кваліфікаційний іспит у режимі відеоконференцзв'язку. У цьому випадку має бути забезпечена належна якість зображення та звуку. Якщо ж виникають технічні проблеми з відеоконференцзв'язком, то складання кваліфікаційного іспиту може бути перенесено на чергове засідання кваліфікаційної палати ЦЕКК за її рішенням.

Наголошуємо, що під час іспиту претендент на здобуття кваліфікації судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» повинен показати задовільний рівень знань з теоретичних, організаційних та процесуальних питань судової експертизи

Приклад тестових завдань – експертних ситуацій для оцінювання рівня професійної компетентності фахівців із професійно орієнтованих питань судово-ветеринарної експертизи (частина 3) під час здачі кваліфікаційного іспиту

Загальна умова тесту (експертна ситуація)	Підумови тасту	Дистрактори та ключ тестового завдання
1. Судово-ветеринарний експерт дослідив трьох живих підекспертних тварин (котів) із заподіяними їм тілесними ушкодженнями. Експертним завданням було визначити ступінь тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю досліджених тварин.	1. Під час дорожньо-транспортної пригоди за участю kota за кличкою «Пірат», останній отримав відкритий крупносколковий перелом лівої малоомілкової кістки. На рентгенограмі велокогомілкової кістки анатомічно ціла. Якого ступеня тяжкості такого ушкодження?	1. Середнього за критерієм тривалого розладу здоров'я строком понад 21 добу. (Джерело: Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації) / І. В. Яценко, О. І. Парилівський. Харків, 2020. 47 с.). 2. Тяжкого за ознакою небезпеки для життя. 3. Тяжкого, як загрозовий життю. 4. Легкого з короткочасним розладом здоров'я.
	2. Дорослий кіт за кличкою «Мурзік» випав з вікна квартири, що знаходилась на третьому поверсі багатоповерхового будинку, отримавши закритий перелом правої променевої кістки. Лікування kota та ветеринарний супровід в клініці ветеринарної медицини продовжувався 27 діб. Якого ступеня тяжкості це тілесне ушкодження?	1. Тяжке за ознакою небезпеки для життя. 2. Середнього за критерієм тривалого розладу здоров'я строком понад 21 добу. (Джерело: Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації) / І. В. Яценко, О. І. Парилівський. Харків, 2020. 47 с.). 3. Легкого із скороминущими наслідками. 4. Легкого з короткочасним розладом здоров'я.
	3. Під час жорстокого поводження з котом, останньому заподіяне ножове поранення плеча з повним перерізанням плечової артерії. До якого ступеня тяжкості належить це ушкодження?	1. Тяжкого за критерієм небезпеки для життя. (Джерело: Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації) / І. В. Яценко, О. І. Парилівський. Харків, 2020. 47 с.). 2. Середнього за ознакою тривалого розладу здоров'я строком понад 21 добу. 3. Легкого із скороминущими наслідками. 4. Легкого з короткочасним розладом здоров'я.

та методичних положень з відповідної експертної спеціальності. Результат складання кваліфікаційного іспиту оцінюється як «склав» («склала») або «не склав» («не склала») та заноситься до атестаційного листа встановленої форми (додаток 7 до Положення про ЦЕЕК).

Акцентуємо увагу на тому, що відповідно до п. 2 розділу II Положення про ЦЕЕК одним із основних завдань ЦЕЕК є розгляд питання щодо присвоєння кваліфікаційного класу судового експерта працівникам НДУСЕ. Для цього також проводиться атестація судових експертів НДУСЕ, у т. ч. й судово-ветеринарних, відповідно до Порядку присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертів Міністерства юстиції України [34]. Для цього директор НДУСЕ до ЦЕЕК направляє подання, в якому має міститися розгорнута оцінка професійних знань, компетентності, виконання посадових обов'язків, інформацію про результати діяльності за період після останнього присвоєння кваліфікаційного класу судовому експертові. Отже, законодавством відводиться важливе значення компетентності судово-ветеринарного експерта. Так, згідно з «Новим тлумачним словником української мови» компетентність – наявність достатніх знань в якій-небудь галузі; добра обізнаність, тямущість, що ґрунтується на знанні; кваліфікованість; наявність певних повноважень; повноправність, повновладність [38, с. 874].

Як вказує Н. І. Клименко [39, с. 21] компетентність судового експерта – це суб'єктивна характеристика здібностей конкретного судового експерта вирішувати поставлені перед ним завдання і ступінь володіння ним теорією, методами і методиками експертного дослідження. Компетентність визначається досвідом судового експерта, його базовою освітою та рівнем спеціальної підготовки.

У цьому зв'язку, для уніфікації вимог до подання на працівника НДУСЕ у зв'язку із присвоєнням йому квалі-

фікації удового експерта, пропонуємо доповнити й конкретизувати п. 10 Порядку [34] елементами такого змісту: «Вважаємо, що інформація про результати діяльності судово-ветеринарного експерта за період після останнього присвоєння кваліфікаційного класу має містити таку інформацію:

- кількість проведених судово-ветеринарних експертиз, у т. ч. комплексних в динаміці за роками;
- кількість рецензованих висновків судових експертів за результатами проведення судово-ветеринарної експертизи;
- активність у науково-дослідній роботі, яка визначається кількістю науково-дослідних тем, у яких він брав участь як керівник, а також як відповідальний виконавець; кількість розроблених методик судової експертизи, підготовлених монографій, опублікованих наукових праць, отриманих патентів чи свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір, підготовлених здобувачів наукового чи освітньо-наукового ступеня; захист дисертації доктора наук чи доктора філософії; отримання вченого звання, участь у наукових конференціях, семінарах, вебінарах та інших наукових форумах як в Україні, так і за кордоном тощо;
- участь в роботі Науково-консультаційної та методичної ради (НКМР) при Міністерстві юстиції України;
- активність у методичній роботі, що визначається кількістю лекцій для працівників правоохоронних органів, семінарів, круглих столів для суддів, адвокатів, підготовлених підручників, атласів, довідників, навчальних посібників, методик, методичних рекомендацій з актуальних питань, проєктів Національних стандартів України тощо;
- участь в роботі Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України;
- участь в управлінні лабораторією чи сектором підрозділу НДУСЕ тощо».

Наголошуємо, що рішення кваліфікаційної палати ЦЕКК за наслідками атестації ухвалюються за результатами голосування прямою більшістю голосів членів цієї палати, за обов'язкової відсутності осіб, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта.

Відповідно до п. 7 розділу IV Положення про ЦЕКК [33] за наслідками атестації кваліфікаційна палата ЦЕКК ухвалює одне з таких рішень: про присвоєння кваліфікації судового експерта або про підтвердження раніше присвоєної кваліфікації судового експерта, або про продовження терміну дії свідцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, або про відмову у присвоєнні чи підтвердженні кваліфікації судового експерта. Результати атестації повідомляються головному одразу після проведення атестації.

Також відповідно до п. 11 Порядку присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертів Міністерства юстиції України [34] за результатами розгляду подання ЦЕКК приймає одне з таких рішень: присвоїти працівнику відповідний кваліфікаційний клас судового експерта або залишити раніше присвоєний кваліфікаційний клас судового експерта без змін. За останньої ситуації повторно питання про присвоєння чергового кваліфікаційного класу може бути розглянуто не раніше ніж через шість місяців. Рішення ЦЕКК протягом 5 робочих днів направляється до відповідної експертної установи та доводиться до відома працівника, щодо якого прийнято рішення.

Наголосимо, що питання щодо пониження кваліфікаційного класу судового експерта, у т. ч. й судово-ветеринарного, вирішуються в порядку розгляду питань дисциплінарної відповідальності судових експертів, передбаченому Положенням про ЦЕКК [33]. Акцентуємо, що особі, щодо якої кваліфікаційною палатою ЦЕКК ухва-

лено рішення про відмову у присвоєнні чи підтвердженні кваліфікації судового експерта, то, відповідно до п. 8 розділу IV Положення про ЦЕКК [33], надається дві спроби повторно пройти атестацію, які вона може використати протягом трьох місяців з дати прийняття такого рішення. Проте особа, щодо якої кваліфікаційною палатою ЦЕКК три рази поспіль прийнято рішення про відмову у присвоєнні (підтвердженні) кваліфікації судового експерта у зв'язку з нескладенням кваліфікаційного іспиту, до наступного проходження атестації повинна пройти повторну підготовку (стажування). Ми підтримуємо такий підхід та вважаємо його обґрунтованим та правильним.

Також інформація за результатами атестації здобувача або у разі анулювання свідцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта вноситься до державного Реєстру атестованих судових експертів адміністратором цього Реєстру за поданням голови ЦЕКК, відповідно до Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів [40]. Відомості про атестованих судових експертів, що містяться в Реєстрі, розміщуються на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України.

У разі прийняття кваліфікаційною палатою ЦЕКК рішення про присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта, у т. ч. й за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» особі у день складання кваліфікаційного іспиту видається свідцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта з певного виду експертної спеціальності або робиться відмітка у Свідцтві про продовження терміну його дії.

Водночас за результатами опитування респондентів (судово-ветеринарних експертів) щодо удосконалення процесу атестації, ми отримали такі результати (див. табл. 5).

Результати оброблення анкет свідчать, що всі опитувані респонденти вважають доцільним і обґрунтова-

Таблиця 5

**Результати статистичного оброблення анкет опитування судово-ветеринарних експертів (n = 3)
щодо процесу атестації**

Питання	Відповіді, %		
	к-ть	%	
1. Чи вважаєте ви доцільним і обґрунтованим ввести до екзаменаційних білетів для оцінювання рівня професійної компетентності із професійно орієнтованих питань судово-ветеринарної експертизи одне із трьох питань у вигляді експертної ситуації?	Так	3	100
	Ні	–	–
2. Чи вважаєте ви за можливе проводити атестацію судових експертів, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта шляхом тестового екзаменування?	Так	3	100
	Ні	–	–
3. Скільки всього тестових завдань на вашу думку має бути запропоновано особі, яка проходить атестацію?	– 50	–	–
	– 100	3	100
	– 200	–	–
4. Протягом якого часу має проходити тестування фахівців, які мають намір здобути кваліфікацію судового експерта?	– 60 хв.	–	–
	– 120 хв.	–	–
	– 180 хв.	3	100
5. Чи підтримуєте ви думку про необхідність доповнення розділу IV Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів пунктами про права та обов'язки особи, яка має намір отримати чи підтвердити кваліфікацію судового експерта під час атестації?	Так	3	100
	Ні	–	–

ним введення до екзаменаційних білетів для оцінювання рівня професійної компетентності із професійно орієнтованих питань судово-ветеринарної експертизи одне із трьох питань у вигляді експертної ситуації, а також проведення атестації здобувачів, які мають намір отримати кваліфікацію судового експерта або судових експертів, які мають намір підтвердити кваліфікацію судового експерта шляхом тестового екзаменування, як альтернатива усного екзаменування з використанням екзаменаційних білетів. Крім того, респонденти вважають, що особі, яка проходить атестацію має бути запропоновано 100 тестових завдань, які вона має розв'язати протягом 180 хвилин.

Також всі опитувані підтримують думку про необхідність доповнення розділу IV Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів пунктами про права та обов'язки особи, яка має намір отримати чи підтвердити кваліфікацію судового експерта під час атестації.

Висновки

1. Методологічною основою технології кваліфікаційного іспиту для атестації здобувачів кваліфікації судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» є програми підготовки (стажування) судових експертів № 1, 2, 3, які розроблені за безпосередньої участі автора цієї публікації.

2. Проведення кваліфікаційного іспиту здобувачів кваліфікації судового експерта можливе у двох альтернативних формах: в усній формі шляхом надання відповідей на питання, поставлених в екзаменаційних білетах, а також шляхом розв'язання тестових завдань.

3. Для оцінки рівня професійної компетентності із професійно-орієнтованих питань судово-ветеринарної експертизи одним із питань в екзаменаційному білеті має бути практичне завдання, пов'язане із розв'язанням запропонованої у білеті експертної ситуації. Це урізноманітнить характер екзаменаційних завдань та допоможе виявити рівень професійного логічного мислення у здобувачів та судових експертів, котрі будуть підтверджувати свою кваліфікацію.

4. Альтернативою атестації фахівців, у т. ч. й лікарів ветеринарної медицини, які мають намір здобути кваліфікацію судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження», в усній формі, шляхом відповіді на питання екзаменаційного білету, є запровадження системи екзаменування шляхом виконання тестових завдань, тобто здачі інтегрованого тестового іспиту із теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи, а також професійних

знань із судово-ветеринарної експертизи. Іспит проводиться у письмовій (бланковій) тестовій формі або шляхом комп'ютерного тестування з використанням інформаційних технологій. Комплект тестових завдань має обмежуватися 100 тестами, які здобувач має розв'язати протягом 180 хвилин. Технологічною основою тестових іспитів є стандартизоване тестування, яке вимагає наявності чотирьох основних компонентів: банку стандартизованих тестових завдань, що будуються відповідно до мети та структури змісту іспиту; стандартизована процедура тестування; стандартизована процедура обробки і аналізу результатів.

5. Перевагами атестації у вигляді тестування є можливість перевірити знання здобувача відразу з багатьох тем обраної експертної спеціальності, проте у разі усної відповіді на питання, поставлені у екзаменаційному білеті, можна з'ясувати рівень знань за трьома темами програм підготовки. Ще однією з найбільш важливих переваг тестового іспиту вважаємо високий ступінь об'єктивності оцінювання рівня знань, оскільки надається можливість точного підрахунку правильних і неправильних відповідей.

6. Пропонуємо доповнити Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів пунктами такого змісту:

– розділ IV: права та обов'язки особи, яка має намір отримати чи підтвердити кваліфікацію судового експерта під час атестації;

– пункт 6 розділу IV положенням такого змісту: «Кваліфікаційний іспит проводиться в усній формі шляхом надання відповідей на питання, поставлені в екзаменаційних білетах або у формі здачі інтегрованого тестового іспиту із теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи, а також професійних знань із судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю»;

– абзац 5 пункту 6 розділу IV: «Якщо атестація здійснюється шляхом складання тестового кваліфікаційного іспиту, то комплект тестових завдань має обмежуватися 100 тестами, які здобувач має розв'язати протягом 180 хвилин».

Подяки. Автор виражає вдячність науковій консультантці докторці юридичних наук, професорці, заслуженій діячці науки і техніки України, заступниці директора з наукової роботи Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» Еллі Борисівні Сімаковій-Єфремян за консультативну допомогу під час підготовки статті.

ЛІТЕРАТУРА

- Клюєв О. М. Реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя – нагальна потреба часу. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя*: мат-ли круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 року). Харків : ХНДІСЕ, 2020. С. 6–11. URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/other/13%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%8F%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%8C.pdf (дата звернення: 15.03.2023).
- Сімакова-Єфремян Е. Б. Щодо необхідності реформування базового законодавства України про експертне забезпечення правосуддя. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя*: мат-ли круглого столу (Харків, 06–07.02.2020). Харків : ХНДІСЕ, 2020. С. 12–15. URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/other/13%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%8F%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%8C.pdf (дата звернення: 15.03.2023).
- Шепітько В. Ю. Правове регулювання експертної діяльності та тенденції формування єдиного європейського простору в галузі судової експертизи. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: зб. Мат-лів міжнар. наук.-практ. конф-полілогу (Харків, 15–16.04.2021). Харків, 2021. С. 92–94. URL: https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2021_tezy_konferentsiya%20in%20print5.pdf (дата звернення: 03.03.2023).
- Агапова О. В. Щодо необхідності розробки концепції розвитку сфери експертного забезпечення правосуддя в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». 2020. Вип. 29. С. 162–168. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/15602> (дата звернення: 15.02.2023).
- Журавель В. А. Правові, організаційні та дидактичні проблеми вдосконалення експертної діяльності. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя*: мат-ли круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 року). Харків : ХНДІСЕ, 2020. С. 28–34. URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/other/13%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%8F%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%8C.pdf (дата звернення: 15.03.2023).

6. Ткаченко Н. М. Удосконалення професійної підготовки судового експерта – важливий фактор розвитку експертної дидактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 203–214. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.22> (дата звернення: 15.03.2023).
7. Яценко І. В., Дереча Л. М. Можливості судово-ветеринарної експертизи як нового виду судових експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків, 2019. Вип. 19. С. 550–567. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.044 (дата звернення: 15.03.2023).
8. McEwen B. J., McDonough S. P. A Survey of Attitudes of Board-Certified Veterinary Pathologists to Forensic Veterinary Pathology. *Vet. Pathol.* 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 1099–102. DOI: 10.1177/0300985815625756 (дата звернення: 03.03.2023).
9. Ottinger T., Rasmusson B., Segerstad C. H. A., Merck M., Goot F. V. D., Olsén L., Gavier-Widén D. Forensic veterinary pathology, today's situation and perspectives. *Vet. Rec.* 2014. Vol. 175. Is. 18: 459. DOI: 10.1136/vr.102306 (дата звернення: 03.03.2023).
10. Cooper J. E., Cooper M. Veterinary involvement in forensic medicine. *Vet Rec.* 2021. Vol. 189. Is. 6. Pp. 249–250. DOI: 10.1002/vetr.1004 (дата звернення: 03.03.2023).
11. Ключев О. М. Проблеми розвитку професійного рівня працівників судово-експертних установ Міністерства юстиції України. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річ. з дня народж. Засл. проф. М. С. Бокариуса (м. Харків, 18–19.04.2019). Харків, 2019. С. 29–31. URL: <https://ndekcrv.gov.ua/images/docs/aktual2019bakarius.pdf> (дата звернення: 03.03.2023).
12. Сімакова-Єфремян Е. Б., Дереча Л. М. Проблеми підбору наукових кадрів для здійснення судово-експертної діяльності. *Вісник ОНДІСЕ* : зб. наук. пр. Одеса, 2019. Вип. 5. С. 174–182. URL: <http://ondise.minjust.gov.ua/visnik-ondise-vipusk-52019/> (дата звернення: 03.03.2023).
13. Алексєйчук В. І., Стародубов І. В. Підготовка фахівців у сфері судової експертизи: організаційні питання та перспективи. *Юридичний вісник*. 2022. № 2 (63). С. 228–235. DOI: 10.18372/2307-9061.63.16734 (дата звернення: 15.02.2023).
14. Даньшин М. В., Бабарицький О. В. Щодо проблеми фахової підготовки судового експерта. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15–16 квіт. 2021 р.). Харків : Право. С. 28–30. URL: https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2021_tezu_konferencija%20in%20print5.pdf (дата звернення: 15.03.2023).
15. Сизоненко О. А. Організація кадрового забезпечення судово-економічної експертизи. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 4. С. 1041–1045. URL: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/218.pdf> (дата звернення: 15.03.2023).
16. Мулик Я. І. Організація підготовки та атестації судових експертів: основні вимоги та обмеження. *Електронне фахове видання «Ефективна економіка»*. 2021. № 1. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.1.105 (дата звернення: 15.03.2023).
17. Головченко Л. М. Проблемные вопросы подготовки и повышения квалификации судебных экспертов в Украине. *Криміналістика і судова експертиза*: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз. Київ, 2016. Вип. 61. С. 44–51.
18. Курдес О. В. Щодо необхідності започаткування інституту наставництва в системі підготовки судових експертів. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15–16 квіт. 2021 р.). Харків : Право, 2021. С. 52–54. URL: https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2021_tezu_konferencija%20in%20print5.pdf (дата звернення: 03.03.2023).
19. Бараняк В. М. Проблеми підготовки судових експертів у вищих навчальних закладах України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 229–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_801_41 (дата звернення: 15.03.2023).
20. Попович Є. М. Єдність науки та практики в судово-експертній діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 158–172. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.012> (дата звернення: 15.03.2023).
21. Щербаківський М. Г. Компетенція та компетентність судового експерта (на прикладі КПК України). *Судові експертизи в процесуальному праві України: навчальний посібник* / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. С. 81–88. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7762/Kompetentsiia%20ta%20kompetentnist_Shcherbakovskiy_2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 12.03.2023).
22. Соловей О. В. Особливості професійної підготовки працівників експертної служби міністерства внутрішніх справ України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 18. С. 231–240. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.17> (дата звернення: 12.03.2023).
23. Петрова І. А., Снігерьев О. П. Шляхи вдосконалення системи підготовки судових експертів в Україні. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річ. створ. ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокариуса (м. Харків, 10–11.10.2018). Харків, 2018. С. 17–20.
24. Гаспарян С. Г. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення судово-експертних установ України : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 217 с.
25. Восканян П. С., Титанян Э. Л. К вопросу о формировании государственных реестров судебных экспертов и научных методик в республике Армения. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15–16 квіт. 2021 р.). Харків : Право. С. 24–26. (дата звернення: 15.02.2023). URL: https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2021_tezu_konferencija%20in%20print5.pdf (дата звернення: 03.03.2023).
26. McDonough S. P., McEwen B. J. Veterinary Forensic Pathology: The Search for Truth. *Vet. Pathol.* 2016. 53. 5. Pp. 875–877. DOI: 10.1177/0300985816647450 (дата звернення: 03.03.2023).
27. Pollanen M. S. The Rise of Forensic Pathology in Human Medicine: Lessons for Veterinary Forensic Pathology. *Vet. Pathol.* 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 878–879. DOI: 10.1177/0300985816653171 (дата звернення: 03.03.2023).
28. R., Ressel L., Gröne A., Hetzel U., Jensen H. E., Paciello O., Kipar A. European Forensic Veterinary Pathology Comes of Age. *J. Comp. Pathol.* 2020. Vol. 179. Pp. 83–88. DOI: 10.1016/j.jcpra.2020.08.003 (дата звернення: 03.03.2023).
29. Kipar A., Aleksandersen M., Benazzi C., Suter M. The European College of Veterinary Pathologists (ECVP): the professional body for European veterinary pathologists. *J. Vet. Med. Educ.* 2007. Vol. 34. Is. 4. Pp. 473–477. DOI: 10.3138/jvme.34.4.473
30. Cooper J. E., Cooper M. Veterinary involvement in forensic medicine. *Vet. Rec.* 2021. Vol. 189. Is. 6. Pp. 249–250. DOI: 10.1002/vetr.1004.
31. Електронний ресурс: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%82%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 03.03.2023).
32. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 15.03.2023).
33. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, затверджене наказом Міністерства юстиції України 03.03.2015 № 301/5 та зареєстроване у Міністерстві юстиції України 04 березня 2015 р. за № 249/26694. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення: 15.03.2023).
34. Порядок присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України. Затверджено наказом Міністерства юстиції України 30.12.2011 № 3660/5. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 03 січня 2012 р. за № 2/20315. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0002-12#Text> (дата звернення: 03.03.2023).
35. Ключев О. М. Удосконалення експертного забезпечення правосуддя: теоретичні, правові та організаційні аспекти. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. 2019. Вип. 19. С. 102–117. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.08 (дата звернення: 01.03.2023).

36. Програми підготовки (стажування) судових експертів / Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/legalexpertise/program_sudexpert (дата звернення: 21.02.2023).
37. Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації) / І. В. Яценко, О. І. Парилівський. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2022. 47 с.
38. Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах) / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ, 2006. Том 1, А–К. 926 с.
39. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій. Київ, 2007. 526 с.
40. Порядок ведення державного Реєстру атестованих судових експертів. Затверджено наказом Міністерства юстиції України 29.03.2012 № 492/5. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30 березня 2012 р. за № 484/20797. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12#Text> (дата звернення: 15.03.2023).